

אוקראינה

(Ukraine). מדינה עצמאית, עד ראשית שנות התשעים רפובליקה סובייטית בדרום-מערב ברית-המועצות, בין הנהרות בוג וסן במערב ובין הנהר דון במזרח, בין הים השחור והדניסטר בדרום ובין קו הרוחב של הנהר פריפט בצפון.

ראשיתה של א' בממלכת רוסיה הקייבית שהתקיימה בין המאות ה-9 ו-13. למן המאה ה-13 שלטו בה תחילה הטטרים, אחר כך הליטאים והפולנים ואף התורכים, ולבסוף נכללה בקיסרות הרוסית, פרט למערבה, גליציה ובוקובינה, שהיו בשלטון ההבסבורגים. לאחר המהפכה הראשונה, הדמוקרטיה, בפברואר 1917 הוקמה ה'מועצה המרכזית' (הראדה – Ukrainiska Tsentralna Rada), ולאחר המהפכה השנייה, הבולשוויקית, באוקטובר 1917 הכריזה ה'מועצה' בקייב של הקמת 'רפובליקה עממית' (Ukrainska Narodna Republica). לעומת זאת הכריזו הבולשוויקים בפברואר 1918 בחרקוב על ממשלה יריבה, סובייטית. במלחמת האזרחים שהתלקחה ב-1918 השתלטו הגרמנים על רובה של א', והעמידו בראשה בקייב את ההטמן (Ataman) פאולו סקורופדסקי. עם כניעת גרמניה בנובמבר 1918 ונסיגת צבאותיה הוקמה בא' ממשלת ה'דירקטוריה' בראשות סמיון פלטורה. בסוף 1919

השתלטו הבולשוויקים, לאחר מלחמה עם הפולנים, על רוב א', ובהסכם השלום שנחתם ב-1920 סופחה רוב א' לברית-המועצות כרפובליקה סובייטית, ווהלין וגליציה המזרחית סופחו לפולין ובוקובינה לרומניה. חיילי צבא פטלורה המובס התיישבו בפולין ובארצות מערב אירופה, ובסוף שנות ה-20 התארגנו שם באיגודים לאומניים צבאיים למחצה. מהם צמח ארגון הלאומנים האוקראינים (א.ו.א.א.). בשנות ה-30 השתלט הא.ו.א.א.א. על הדור הצעיר במערב א' שבגבולות פולין, ואילו בא' הסובייטית הפילה הקולקטיביזציה הכפויה והרעב שבעקבותיה מיליוני חללים, ואחר כך באו ה'טיהורים', ופגעו קשות במשכילי א'. כול אלה הולידו רגשי עוינות למשטר הסובייטי. בספטמבר 1939 סופחה מערב א' (והלין וגליציה המזרחית) לא' הסובייטית, וביוני 1940 סופחו בוקובינה ובסרביה. שטחה של א' הגיע לכ - 600,000 קמ"ר, ובה כ-42 מיליון תושבים.

ב-22 ביוני 1941 תקפה גרמניה את ברית-המועצות, צבאה התקדם במהירות, ועד אוקטובר 1941 נכבשה כול א' פרט למחוז לוגאנסק (Lugansk). עם הצבא הגרמני צעדו יחידות של לאומנים אוקראינים, וראשי הציבור במערב א', וביניהם ראש הכנסייה האוניאטית (Uniate) הארכיגמון אנדרי שפטיצקי וראשי הכנסייה האורתודוקסית האוטוקפלית (Autocephalou) של א', קיבלו את הגרמנים כמשחררים, בתקווה שתינתן להם עצמאות. גם בא' הסובייטית נתקבלו הגרמנים בסבר פנים יפות. חלק משבויי המלחמה האוקראינים ובני נוער מא'

התגייסו מרצון ליחידות עזר בצבא הגרמנים וליחידות עזר במשטרה והס"ס. בסוף 1943 הוחל בהקמת דיוויזיית ס"ס אוקראינית (ממתנדבים מגליציה המזרחית) במסגרת הוופן ס"ס. במקום העצמאות, שלה קיוו הלאומנים האוקראינים, נמסר רוב שטחה של א' לממשל אזרחי של נציבות הרייך אוקראינה, ובשטח הנותר במזרח הוקם ממשל צבאי. גליציה המזרחית צורפה כמחוז לגנרלגוברמן של פולין. האינזצגרופן C ו-D שנעו עם הצבא הגרמני השליטו טרור ורצח המוניים, הוציאו להורג מאות אלפי יהודים (ראה להלן) ורבות אזרחים אחרים שהיו חשודים שהם קומוניסטים או פקידי השלטון הסובייטי. למרות ההבטחות לא פורקו הקולחוזים. כמויות עצומות של תבואה, מצרכי מזון וחומרי גלם הוצאו מא', והתושבים, בעיקר בערים, סבלו מרעב. מיליוני תושבים נשלחו לרייך לעבודת כפייה. בהנהגתה של המפלגה הקומוניסטית אורגנה תנועת פרטיזנים רבת היקף, ופעלה בעיקר בחלק הצפוני, המיוער, של א'. שם נלחמו אוגדות הפרטיזנים בפיקודם של סידור קובפק, אלכסנדר סבורוב, אלקסי פיודורוב, מיכאיל נאומוב, אנדרי מלניק ואחרים. עם מפלת הגרמנים בסטלינגרד בראשית 1943 התחיל שחרור א', ובסוף אוגוסט 1944, עם שחרור א' המערבית, הושלם שחרורה. ב-1945 סופחו לא' קרפטורוס וחצי-האי קרים. בשנת 1959 היה שטחה של א' 601,000 ק"מ וישבו בה 41,569,000 תושבים.

יהודים ישבו בא' כבר בממלכת רוסיה הקייבית. בימי פלישת הטטרים חרב הישוב היהודי, אך במחצית השנייה של המאה ה-14 חזר והתחדש בתחומי הנסיכות הליטאית ובתחום הממלכה הפולנית. בשליש האחרון של המאה ה-16 גדל מאוד מספר היהודים בא', ובסוף אותה מאה ישבו בא' כ-45% מכלל היהודים שבממלכת פולין. הם עסקו במלאכה, במסחר ובחכירת אחוזות, כפרים ומכסים, כול זאת מידי אצילי פולין בא'. כך מצאו עצמם יהודי א' בין האצולה המשעבדת ובין האיכרים המשועבדים, ועל האיבה הדתית נוספו שנהא כלכלית-חברתית. איבה זאת התפרצה בימי מרידות חמלניצקי (גזירות ת"ח ות"ט) ובימי גזירות ההידמקים במאה ה-18, והתבטאה ברצח רבבות יהודים והרס הקהילות.

במאה ה-18 צמחו בדרום מערב א' התנועה הפרנקיסטית, ולהבדיל – תנועת החסידות של הבעש"ט. במאה ה-19 הקיפה החסידות את כול א', וקמו בה שושלות וחצרות של אדמו"רים רבים. היישוב היהודי היה אז מרוכז בעיקרו במערב א', ב'תחום המושב'. רוב היהודים ישבו בעיירות, ובהן היו היהודים מחצית האוכלוסייה או רובה. כ-3% מהם עסקו בחקלאות, בעיקר במושבות החקלאיות היהודיות שנוסדו בימי הקיסר ניקולאי I במחוזות חרסון, ווהלין ובסרביה. במחצית השנייה של המאה ה-19 פשטה בא' תנועת ההשכלה, ושיגשו הספרות בעברית וביידיש (מנדלי, שלום עליכם, חיים נחמן ביאליק, מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, מרדכי זאב פאירברג ועוד). אחרי פרעות 1881-1882 צמחה בא' תנועת 'חבת ציון', מבשרת התנועה הציונית וענפיה – הציונות הסוציאליסטית (צ.ס., פועלי ציון ועוד). מהפכת 1905

חוללה התעוררות ציבורית יהודית, ויהודים השתתפו בעיקר בשורות המפלגות המהפכניות. הריאקציה שאחרי המהפכה הגבירה את האנטישמיות. במלחמת העולם הראשונה סבלו יהודי גליציה המזרחית, שנכבשה בידי הצבא הרוסי, והקוזקים פרעו ביהודים. מסוף קיץ 1915 סבלו יהודי מערב א' שהפכה לאיזור קרבות, ומרכז א' ומזרחה מלאו ברבבות פליטים ומגורשים. מהפכת פברואר 1917 הביאה שוויון זכויות ליהודי א'. 50 נציגים יהודים צורפו ל'ראדה' בקייב. ביולי 1917 הוכרה הזכות לאוטונומיה לאומית למיעוטים, ולשר לענייני לאומים בא' נתמנה סגן יהודי. בספטמבר 1917 הוקם מיניסטרוין לענייני יהודים בראשות ד"ר משה זילברפארב ואחריו בראשות יעקב זאב לאצקי-ברתולדי. ב-18 בינואר 1918 נתקבל 'חוק האוטונומיה הלאומית', ולפיו צריך היה לכנס גוף מחוקק ('אסיפה יהודית לאומית') וגוף מבצע ('מועצה יהודית לאומית'), אך הדבר לא הגיע לכלל מימוש, כי באפריל 1918 נכבשה א' בידי הגרמנים, וההטמן סקורופדסקי ביטל את התוכנית. בסוף 1918, חזרה ה'דירקטוריה' בראשות פלטורה וחיידשה את המיניסטרוין היהודי וחוק האוטונומיה. נתקבל חוק הבחירות לקהילות הדמוקרטיות, והן התקיימו בישובים רבים, אך כבר מאביב 1918 ניטשה בא' מלחמת אזרחים. כ-100,000 יהודים נרצחו בידי יחידות ה'דירקטוריה', צבאות גנרל אנטון דניקין, כנופיות שונות והפולנים. רבים הפכו לנכים, רכוש יהודי רב נשדד ונהרס, והיהודים נטשו כליל עיירות וכפרים רבים.

בשלטון הבולשוויקים (מאמצע 1918) צורפו מפלגות השמאל היהודיות למפלגה הקומוניסטית כחטיבות, אך כעבור זמן מה בוטלו והמפלגה הקומוניסטית הקימה את זרועה היהודית בצורת 'יבסקציות' ('סקציות יהודיות'), והן סייעו בחיסול המוסדות והארגונים היהודים. בסיום תקופת ה'מדיניות הכלכלית החדשה' (NEP) בסוף 1927 הפכו יהודים רבים למשוללי זכויות, במצב כלכלי קשה, ונאלצו לחפש עבודה בערים הגדולות בא' או בפנים רוסיה. לאחרים ניתן עידוד להצטרף להתיישבות חקלאית יהודית, ומספר היהודים המתפרנסים מחקלאות גדל אז מ-155,400 נפש (6%) ל-250,000 נפש (10.1%).

בראשית שנות ה-30 כבר היו בא' שלוש נפות אוטונומיות יהודיות: סטלינדורף (Stalindorf), קלינינדורף (Kalinindorf), ניי-זלטופול (Nay Zlatopol). במיפקד 1926 הצהירו כ-70% מיהודי א' ששפת אמם היא יידיש, וכ-90,000 תלמידים למדו בבתי ספר ששפתם יידיש. בקייב פעל מכון גבוה לתרבות ולשון יידיש. בשנות ה-30 היו המפרנסים היהודים בא' ברובם עובדים מקצועיים, אינטליגנציה טכנית, בעלי מקצועות חופשיים ופקידים. בצד ההתבוללות המואצת, נפגעו אז יהודים רבים מה'טיהורים' ומסילוק ממנגוני המפלגה, השירות הדיפלומטי ועוד.

יהודי מערב א' שבשלטון פולין ויהודי בוקובינה שבשלטון רומניה היו נתונים לאפליות מדיניות וכלכליות ולגלי אנטישמיות, שלעתים גבלו בפוגרומים. עם זאת ניהלו היהודים חיי ציבור אינטנסיביים, במסגרת הקהילות, בתחומי התרבות, התנועות והמפלגות, בעיקר הלאומיות.

אחרי ספטמבר 1939 סופחו שטחים אלה לא' הסובייטית, ובמהרה חוסלו המוסדות והארגונים היהודיים, אלפי מנהיגים ועסקנים הוגלו, והכלכלה היהודית עברה סובייטיזציה מלאה. באותה עת (ראשית 1941) נמצאו בא' המורחבת כ-2.4 מיליוני יהודים.

ב-22 ביוני פלש הצבא הגרמני לברית המועצות, ובעקבותיו נעו לא' איינזצגרופן C ו-D. במערב א' ובקובינה ערכה האוכלוסייה המקומית, בסיוע משטרת העזר האוקראינית פוגרומים, ובהם נרצחו אלפי יהודים ורכוש רב נשדד ונהרס. כך נרצחו בשני פוגרומים בלבוב כ-5,000 יהודים. האיינזצגרופן ערכו אקציות המוניות, כגון בלוצק, שבה היו כ-2,000 קורבנות, באוסטרהה (Ostrog) כ-3,000 ובטרנופול 5,000. מעבר לגבול הפולני-סובייטי הישן פתחו האיינזצגרופן בחיסול מוחלט של היהודים, להוציא את מחוז קמניץ-פודולסקי, שצורף לגנרל בצירק, ווהלין-פודוליה. תהליך ההשמדה היה מהיר: מיד לאחר הכיבוש היה הממשל הצבאי הגרמני מטיל גזירות לסימון היהודים, מינוי ועד יהודי (מעין יודנרט), רישום היהודים, ריכוזם ברחובות מסויימים, וכן עבודת כפייה. כעבור כמה חודשים רוכזו יהודי המקום, הובלו לגאיות, למחצבות עזובות או לתעלות אנטי-טנקים, ונרצחו. את הריכוז, השמירה וההובלה, את רצח מפגרים ובורחים בירייה, הוציאו לפועל השוטרים הגרמנים והאוקראינים ולעיתים יחידות צבא עורפיות, ואילו את הרצח הוציאה לפועל יחידת איינזצקומנדו או ס"ד. ברצח נעזרו גם בשמונה משאיות גז, שבהן הותקן ארגז הרמטי, ואילו הזרם גז הפליטה ממנוע הרכב. הקורבנות נחנקו בעת נסיעה לבורות הקבורה.

ראשונים להשמדה כוללת היו יהודי קייב. ב-29-30 בספטמבר 1941, כשבועיים אחרי כיבוש העיר, רוכזו יהודי קייב בבאבי-יאר ושם נרצחו. ב-13 באוקטובר 1941 נרצחו כ-15,000 יהודי דניפרופטרובסק, ועד 19 בספטמבר 1941 נרצחו כול 10,000 יהודי ז'יטומיר. באמצע דצמבר 1941 רוכזו יהודי חרקוב בצריפי בית החרושת לטרקטורים, ובסוף השבוע הראשון של ינואר 1942 הובלו לגיא דרוביצקי (Drobitski Yar) ונרצחו. בטרנסניסטריה, שבשלטון הרומנים, שרדו חלק מיהודי הישובים שלא נפגעו בידי איינזצגרופה D, ועמהם המגורשים מבסרביה ומבוקובינה שהובאו לשם. יהודי אודסה, כ-80,000 במספר, נרצחו.

יהודי ווהלין, מחוז קמניץ-פודולסקי וגליציה המזרחית נרצחו בהדרגה במרוצת 1942-1943. בזמן החיסול היו גילויי מרי מרובים, רבבות ניסו לברוח, היו התקוממויות בגטאות טוצ'ין ולוצק ולחימה מתוך בונקרים מבוצרים בברודי (Brody), ויניקי (Vinniki), יאקטורוב (Yaktorov), בוסק (Busk), יאבורוב (Yavorov), קורוביצה (Kuroviche) ורוהטין. צעירים רבים מהבורחים הקימו יחידות יהודיות לוחמות, כגון יחידת משה גלידנמן מקוריץ או יחידת המשורר יעקב שודריך מלבוב, או הצטרפו לתנועת הפרטיזנים הסובייטית ולחמו בקטקומבות של אודסה, באיזור דניפרופטרובסק וקייב, ובאוגדות הפרטיזנים של קובפק, סבורוב, פיודורוב ואחרים.

בפינוי המאורגן של א' בידי השלטון, ערב כיבושה בידי הגרמנים, ברחו או הוצאו ממנה

כ-800,000 מתוך כ-1.5 מיליון יהודי א' הסובייטית (בגבולות 1939) ורק כ-50,000 מתוך 900,000 מיהודי מערב א' ובוקובינה. יהודי קרפטורוס, שבימי המלחמה היו בשלטון הונגריה, גורשו בקיץ 1944 לאושוויץ ורובם נספו שם.

אחרי שחרור שטחי א' ביקשו רבים לחזור למקומותיהם, אך נתקלו באנטישמיות עזה, שהתבטאה אף בפוגרום בקייב. רבים ביכרו אפוא להתיישב מחוץ לגבולות א'. שרידי יהודי מערב א' ובוקובינה ניצלו את זכות הריפאטריאציה לפולין ולרומניה, ובמהרה השתלבו בזרם ה'בריחה', ובשנים 1945-1948 הגיעו רבים מהם לארץ-ישראל.

השנה	מספר היהודים	הערות
סוף המאה ה-16 ערב גזירות ת"ח-ת"ט (1648)	45,000	
מיפקד 1764	258,000	למעשה היו יותר מ-300,000, אך רבים השתמטו מן המיפקד
מיפקד 1847	כ-600,000	למעשה היו כ-900,000, אך רבים השתמטו מהמיפקד, והוא גם לא כלל את גליציה המזרחית ובוקובינה, שהיו בשלטון אוסטריה.
מיפקד 1897	1,927,268	בלי גליציה המזרחית ובוקובינה
מיפקד 1926	1,574,391	בלי ווהלין וגליציה המזרחית (שבתחום פולין) ובוקובינה (שבתחום רומניה).
מיפקד 1939	1,532,827	בלי ווהלין וגליציה המזרחית (שבתחום פולין) ובוקובינה (שבתחום רומניה).
ראשית 1941	כ-2,400,000	בלי קרפטורוס (מחוז רוסיה הטרנסקרפטית) וקרים.
מיפקד 1959	840,314	

